

Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi'nin Hayatı ve Kızılbaşlarla İlgili Fetvası

Ayhan IŞIK¹

Öz

Osmanlı Devleti'nde fetva vazifesi, merkezde şeyhülislâm, taşrada ise müftüler tarafından icra edilmiştir. İlmiye sınıfının en üst mertebesinde bulunan şeyhülislamlar, dinî ve hukukî vazifelerinin yanında siyasî sahada da aktif rol oynamışlardır. Dinî ve siyasî arenada tartışmalı meselelerin gündemde olduğu Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilmî ve siyasî yönden en aktif şeyhülislamlarından biri de Sadullah Sadi Çelebi'dir. Şairlik yönüyle de ön plana çıkan, tefsir, hadis ve fıkıh sahasında eserler kaleme alan Sadi Çelebi, Kemalpaşazade Ahmet Şemsettin Efendi'den sonra ve Cîvizâde Muhyiddin Mehmet Efendi'den önce (1534-1539 yıllarında) -dinî, siyasî ve mezhebi tartışmaların yoğun olduğu bir dönemde- şeyhülislamlık yapmıştır. Sadi Çelebi, İbn Kemal'den sonra şeyhülislamlık vazifesine gelmiş olsa da ilmî, siyasî ve mezhebi bazı konularda selefiyle fikir ayrılığına düşmüştür. Özellikle İbn Kemal ile Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla ilgili fetvaları mukayese edildiğinde İbn Kemal'in bu konuda oldukça sert fetvalar verdiği görülmektedir. Sadi Çelebi'nin ise Kızılbaşlar aleyhinde fetva vermediği, gerektiğinde sessiz kaldığı ve hatta onların haklarının korunmasına özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Netice itibariyle Sadi Çelebi'nin fetvalarındaki bu objektifliği icraatlarına da yansımıştır.

Çalışmamızda Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin ilmî ve siyasî kariyeri incelenecektir. Ayrıca Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla ilgili fetvalarının, selefi Şeyhülislam İbn Kemal'in fetvalarıyla mukayesesi yapılarak değerlendirilecektir. Şeyhülislam İbn Kemal'den sonra Kızılbaşlık meselesindeki tarafsızlığı, dönemin siyasî konjonktürünü analiz etme açısından oldukça önemlidir. Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla ilgili fetvalarının mercek altına alınması sebebiyle çalışmamızın İslam Mezhepleri Tarihi alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Osmanlı Devleti, Şeyhülislam Sadi Çelebi, Kızılbaş, İbn Arabi.

İşık, A. (2024). Şeyhülislam Sadullah Sadi Çelebi'nin Hayatı ve Kızılbaşlarla İlgili Fetvası. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 13(2), 815-838. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1462594>

Geliş Tarihi	01.04.2024
Kabul Tarihi	06.06.2024
Yayın Tarihi	30.06.2024
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İtikadi İslam Mezhepleri Ana Bilim Dalı, Karabük, Türkiye, ayhanisik@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7017-2583.

Life of Sheikhulislam Sadullah Sadi Çelebi and the Fatwa Concerning the Qizilbash

Ayhan IŞIK¹

Abstract

In the Ottoman Empire, the duty of fatwa was performed by the Shaikh al-Islam in the center and by the muftis in the provinces. Sheikh al-Islams, who were at the highest level of the scholarly class, played an active role in the political arena in addition to their religious and legal duties. Sadullah Sadi Celebi was one of the most active sheikh al-Islams of the period of Suleiman the Magnificent, when controversial issues were on the agenda in the religious and political arena. Sadi Celebi, who was also a prominent poet and wrote works in the fields of tafsir, hadith and fiqh, became sheikh al-Islam after Kemalshazade Ahmet Shemsettin Efendi and before Civzade Muhyiddin Mehmet Efendi (in 1534-1539) - at a time of intense religious, political and sectarian debates. Although Sadi Celebi succeeded Ibn Kamal as sheikh al-Islam, he disagreed with his predecessor on some scholarly, political and sectarian issues. In particular, a comparison of Ibn Kamal's and Sadi Celebi's fatwas on the Kizilbash shows that Ibn Kamal issued very harsh fatwas on this issue. Sadi Celebi, on the other hand, did not issue fatwas against the Kizilbash, remained silent when necessary, and even took care to protect their rights. As a result, Sadi Celebi's objectivity in his fatwas was also reflected in his actions.

In this study, Sheikh al-Islam Sadi Celebi's scholarly and political career will be analyzed. In addition, Shaykh al-Islam Sadi Celebi's fatwas on the Kizilbash will be evaluated by comparing them with those of his predecessor Shaykh al-Islam Ibn Kamal. His neutrality on the Kizilbash issue after Sheikh al-Islam Ibn Kamal is very important in terms of analyzing the political conjuncture of the period. It is thought that the study will contribute to the field of the History of Islamic Sects as Sadi Celebi's Kizilbash fatwas will be examined.

Keywords: History of Islamic Sects, Ottoman Empire, History of Islamic Sects, Ottoman Empire, Shaikh al-Islam Sadullah Sadi Celebi, Qizilbash, Ibn Arabi.

Işık, A. (2024). Life of Sheikhulislam Sadullah Sadi Çelebi and the Fatwa Concerning the Qizilbash. *Journal of the Human and Social Science Researches*, 13(2), 815-838. <https://doi.org/10.15869/itobiad.1462594>

Date of Submission	01.04.2024
Date of Acceptance	06.06.2024
Date of Publication	30.06.2024
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Assoc. Prof., Karabuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Kalam and Theological Islamic Sects, Karabuk, Türkiye, ayhanisik@karabuk.edu.tr , ORCID: 0000-0002-7017-2583.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam, ilmiye teşkilatının en üst mertebesindeki âlimin unvanıdır. Şeyhülislam, ulemayla ilgili işlemlerin yürütülmesinin yanı sıra devletin idarî ve siyasî kararlarında da etkindir.

İlmî ve siyasî sahada etkili olan Şeyhülislamlardan biri de Osmanlı Devleti'nin 11. Şeyhülislam'ı Sadullah Sadi Çelebi'dir (Yıldız, 2022, s. 23). İlmî geleneğe sahip bir aileden gelen Sadi Çelebi, Kemalpaşazade Ahmet Şemsettin Efendi İbn Kemâl Paşa'dan (ö. 940/1534) sonra ve Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi'den (ö. 995/1587) önce 1534-1539 yıllarında görev yapmıştır. Sadi Çelebi, ilmi sahadaki hizmetlerine ilk olarak müderris olarak başlamış, İstanbul Kadılığı yapmış ve son olarak da şeyhülislam olmuştur. Vefatına kadar yaklaşık beş yıl bu vazifeyi icra etmiştir (Tekindağ ve Şehabeddin, 1967, s. 49-78). Sâdi Çelebi, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526), İbn Kemâl Paşa (ö. 940/1534), Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574), Hamid b. Mehmed Efendi (ö. 985/1577), Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi (ö. 988/1580), Çivizâde Hacı Mehmed Efendi (ö. 995/1587), Bayramzâde Zekeriyya Efendi (ö. 1001/1593) ve Hoca Sâdeddin Efendi (ö. 1008/1599) gibi görevi başında vefat eden bir şeyhülislamdır (Yıldırım, 2014).

Sadi Çelebi, Kızılbaş olaylarında mevcut otoritenin yanında yer alan ve Kızılbaşlar aleyhinde fetvalar veren İbn Kemal Efendi'den sonra şeyhülisamlık görevine getirilmiştir. Kızılbaşlarla ilgili fetvalarında selefinden farklı bir tutum sergilemektedir. Günümüze kadar ulaşan kendisine ait fetva mecmualarında Kızılbaşlarla ilgili sadece bir fetvasına rastlanılan Sadi Çelebi'nin bu fetvası da onlar aleyhinde değildir. Hadiselerin ve mezhebi tartışmaların bu kadar alevlendiği ve keskin kararların verildiği bir dönemde şeyhülisamlık görevi esnasında onların aleyhinde fetva vermemiş olması oldukça dikkat çekicidir.

İstanbul kadılığı görevini -iki yıl azami süreye rağmen- on yıl gibi uzun bir süre devam ettirmesi, kazaskerlik görevinde bulunmadan şeyhülisamlığa tayin edilmesi, Molla Kâbız meselesinde fetvasına başvurulması (Üzüm, 2020, s. 254) ve padişahın onun fetvasını esas alarak Molla Kâbız hakkında gereğini yapması, meşihat makamında selefi İbn Kemal Paşa'nın ilmî fikirlerini eleştirmesi, kendisinden önceki ve dönemindeki siyasî olaylara daha realist ve tutarlı yaklaşması gibi hususlar, Sadi Çelebi'yi diğer şeyhülislamlardan farklı kılan yönleridir.

Çalışmamızda ilk olarak Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin eğitimi, hizmet hayatı ve eserlerinden bahsedilmiştir. Akabinde Şeyhülislam Sadi Çelebi'yi Kanuni Sultan Süleyman döneminin ilk şeyhülislamı ve kendisinin de selefi olan İbn Kemal'den ayıran hususlara değinilmiştir. Ayrıca Sadi Çelebi'nin en çok dikkat çeken yönü dönemdeki mezhebî konulardaki tarafsızlığı olduğundan ilmî kariyerinin yanında Kızılbaşlarla ilgili verdiği fetvaları da selefinin fetvalarıyla mukayese edilmiştir.

Sadi Çelebi'nin hayatı ile ilgili şeyhülislamların biyografilerini ihtiva eden *Hadâiku'l-hakâik*, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, *Devha-i Meşâyih-i Kibâr*, *İlmiyye Salnâmesi*, *Sicill-i Osmanî* ve *Osmanlı Müellifleri* başta olmak üzere tabakât kitaplarından; fetvalarıyla ilgili fetva mecmualarından istifade edilmiştir. Daha öncesinde Sadi Çelebi'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Ancak dönemin siyasi olaylarıyla birlikte Şeyhülislam İbn Kemal ile Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla ilgili verdiği fetvalar analiz edilmemiştir. Çalışmamızın bu yönüyle önemli bir eksiği tamamlayacağı kanaatindeyiz.

Sadi Çelebi'nin ilmî ve siyasî kimliğinin doğru tespit edilmesi, ulemanın itikadî, siyasî ve mezhebî konulardaki yaklaşımını ortaya koyması açısından önemlidir. Çalışmamızla, XVI. yüzyıl ulemasını oldukça meşgul eden Kızılbaş olaylarında dönemin şeyhülislamlarının tutumunun doğru bir şekilde ortaya konulması hedeflenmiştir.

1. Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin İlmî ve Siyasî Kariyeri

Kastamonu Daday'da dünyaya gelen Sadullah Sadi Çelebi'nin babası İsa Çelebi'dir. Künyesi Sadullah b. İsa b. Emirhan/Umurhan'dır (Bembeyaz, 2019, s. 5; Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073, s. 1a-114b; Bayezit İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 439, s. 1a-107b). "Muhaşşi-i Beyzâvî", "er-Rumî", "Mevlâ Allâme", "Sa'düddin" ve "Muhaşşi Sa'di Efendi" isimleriyle de anılmaktadır (Çelik, 2014, s. 642; Çağlar, 2019, s. 15-17). İlmî geleneğe sahip bir aileden gelen Sadi Çelebi'nin babası İsa Çelebi'nin İstanbul Aksaray'daki Murat Paşa Cami'inde imamlık yaptığı rivayet edilmektedir (İpşirli ve Demir, 2008, s. 404-405; Müstakimzâde, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Âşir Efendi, 251, s. 7; İlmiyye Salnâmesi, 1334, s. 335-360; Taşköprülüzâde, 1985; Mahmud b. Süleyman, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 690; Mecdî, 1989; Bursalı Mehmet Tahir, 2016; Kâtib Çelebi, 1413, s. 1941; İbnü'l-İmâd, 1414, s. 262-263; İsmail Paşa, 1951, s. 386; Bursalı Mehmed Tahir, 1333, s. 323; Zirikli, 1990, s. 88; Bilmen, 2008, s. 463-464; Altınsu, 1972, s. 21; Taşköprülüzâde, 1985, 443-445; Mehmed Süreyya, 1995, s. 27). Osmanlı Devleti'nde ulema ailelerinden gelenlerin ilim yolculuklarına yaşitlarından daha erken başladıkları için ilmî sahada yükselmeleri de o denli hızlı olmuştur. Sadi Çelebi, küçük yaştan itibaren kendini ilme adanmış, babasının rahle-i tedrisinden geçerek ilim yolculuğunu hocaları Mevlâna Muhyiddin Mehmed Samsünî (ö. 913/1513), İbn Yahya el-Ensârî, Yusuf b. Hasan el-Hüseynî ve Muhammed b. İbrahim es-Samedinî'nin yanında devam ettirmiş ve bu âlimlerden icazetnâme almıştır (Atâî, 1989, s. 546-547). Dönemin Şeyhülislamı İbn Kemal ile yolları İstanbul'da kesişmiş, onun ilminden ve tecrübelerinden istifade etmiştir (Kınalızâde, 2014, s. 465; Çelik, 2015, s. 20).

İlim tahsilinin akabinde ilk olarak Mehmed b. Hüsameddin es-Samsünî'nin hizmetine girmiş ve 25 Kasım 1505 tarihinde onun mülâzımı olmuştur (Taşköprülüzâde, 1958, s. 444; Mecdî, 1989, s. 443; el-Kefevî, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 690, s. 399b; Beyânî, 1997, s. 122; Furat ve Tırabzon, 2015, s. 179). Devletin başkentleri olan Edirne'de Taşlık Medresesinde, Bursa'da Sultaniye Medresesinde ve İstanbul'da Başçı İbrahim Medresesi ve Sahn-ı Seman medresesinde müderrislik yapmıştır (Özel, 2013, s. 239). Müderrislik vazifesi esnasında Hanefî fıkına dair kaleme aldığı *Hidâye* isimli eserini medresede ders kitabı olarak okutmuştur (Mecdî, 1989, s. 445; İbnü'l-İmâd, 1993, s. 373).

Sadi Çelebi, İstanbul Fatih Sahn-ı seman medresesinde müderrislik yaparken 930/1523-1524 yılında İstanbul Kadısı olmuştur (Müstakimzâde, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Âşir Efendi, 251, s. 18-19; Taşköprülüzâde, 1985, s. 443-445; Bilmen, 463-464; Altınsu, 1972, s. 21; Demir, 2006, s. 326; Çetintaş, 2016, s. 190). On yıl gibi bir süre bu görevi yürüten Sadi Çelebi, dönemindeki birçok adlî, hukukî ve siyasî olayın çözümünde yer almıştır (Kahraman, 1998, s. 304).

Sadi Çelebi'nin İstanbul Kadılığı vazifesi esnasında vuku bulan en önemli hadiselerden biri Molla Kâbız'ın yargılanması meselesidir (Üzüm, 2020, s. 254-255). Şeyhülislam Kemalpaşazade, kazaskerlerin dava sürecindeki yargılama aşamalarını ve tutumlarını yetersiz görünce padişahın emriyle bu davayı Payitaht kadısı olması hasebiyle Sadi

Çelebi'ye havale etmiştir (Celalzâde, 2011, s. 139-141; Ocak, 2013, s. 276-277; Çelik, 2014, s. 637-651; Peçevî, 1992, s. 95-96; Çolak, 2000, s. 59).

Sadi Çelebi, 940/1533'te sebebi kaynaklarda zikredilmemekle birlikte kadılık vazifesinden azledilmiş ve ardından Semaniye Medreselerinde müderrislik vazifesine dönmüştür (Çelik, 2015, s. 23; Çetintaş, 2016, s. 190). İstanbul Kadılığına kendisinden sonra 1533'te Ebüssuûd Efendi tayin edilmiştir (Akgündüz, 1994, s. 365). İstanbul Kadılığından azledildiğinde İbn Kemâl Paşa şeyhülislamdır. Azledilmesinde hocasının bir etkisinin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Hocasına belli konularda muhalif olması ve ondan farklı düşünmesi (Çetintaş, 2016, s. 195) aralarında bir çekişmenin olabileceğini düşündürmektedir.

Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa'nın vefatıyla (2 Şevval 940/16 Nisan 1534) şeyhülislamlık vazifesi için Rumeli Kazaskeri Abdülvâsi Çelebi ile birlikte ismi geçse de Sadrazam İbrahim Paşa'nın müdahalesiyle Sadi Çelebi şeyhülislamlığa tayin edilmiştir. Şeyhülislam olmayı bekleyen Abdülvâsi Çelebi ise bu duruma içerlenerek Mekke'ye göç etmiş ve vefatına kadar orada kalmıştır (Taşköprülüzâde, 1985, s. 393; Atâî, 1989, s. 123).

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren şeyhülislamın tayini, sadrazamın arzı ve padişahın onayı ile gerçekleşirdi. Bu yüzyıldan önce müderrislik veya kadılık görevlerindeyken doğrudan şeyhülislamlığa tayin olunabilmekteydi. Ebüssuûd Efendi ile birlikte kazaskerlikten meşihate geçme uygulaması başlamıştır (İpşirli, 2010, s. 91-96). Rumeli kazaskerliğinden Şeyhülislamlığa tayin edilen ilk isim Ebüssuûd Efendi'dir (İpşirli, 2010, s. 93).

Zenbilli Ali Efendi'den sonra önem kazanan şeyhülislamlık, İbn Kemâl Paşa, Sadullah Sadi ve Ebüssuûd Efendi ile birlikte daha da itibarlı hale gelmiştir (Uzunçarşılı, 1988, s. 177; Atâî, 1989, s. 184). Sadi Çelebi, 3 Şevval 940/17 Nisan 1534 tarihinden başlamak üzere vefat tarihi olan 2 Şevval 945/21 Şubat 1539'a kadar 4 yıl, 10 ay ve 4 gün bu görevi icra etmiştir. Kendisinden sonra Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi (ö. 954/1547) bu vazifeye tayin edilmiştir (Danişmend, 2011, s. 109-110; Çuluk ve Karaca, 2015, s. 9-15; Danişmend, 1971, s. 112; İpşirli, 1993; s. 348).

Sadi Çelebi'nin görev yeri değişikliği olmaksızın on yıl kadar süreyle İstanbul Kadılığı görevine devam etmesi ve bu vazifedekeyken ilmiye silsilesini takip etmeden -kazaskerlik yapmadan- doğrudan şeyhülislam olarak atanması kendisiyle ilgili birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Sadi Çelebi'nin İbn Kemal'in vefatından bir gün sonra vazifeye atanması ve kadılık vazifesinin ardından şeyhülislamlığa yükselmesi bazı şâibelere sebebiyet vermiştir (İpşirli ve Demir, 2008, s. 404).

Osmanlı Devleti'nin İslam devletlerinden tevarüs ettiği kurumlardan birisi de Kadılık müessesesidir. Devlet, kadıların eğitimi, tayinleri, azilleri ve maaş tahsisleri gibi birçok işlemi sistematik hale getirmiştir. Kadılar, belirli bir süre için tayin edilir, görev süresi dolduğunda yerleri değiştirilirdi. İslam hukuku uygulamasında iki veya üç yılın geçilmemesi kaydıyla kadı tayini yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde de "müddet-i örfiye" olarak tesmiye edilen iki yıllık süreyle tayinler yapılmıştır. Bu sürenin kısaltılması veya uzatılması mümkün olduğundan (Ortaylı, 2001, s. 69-73; Uzunçarşılı, 1988, s. 189) Sadi Çelebi'nin görev süresi de uzatılmıştır. Ancak Rumeli kazaskerliğinden Şeyhülislamlığa tayin edilme uygulaması, halefi Ebüssuûd Efendi ile başladığından (İpşirli, 2010, s. 91-96) Sadi Çelebi'nin İstanbul kadılığından doğrudan şeyhülislamlığa atanması, o

dönemin şartlarına göre teamüle uygundur. Nitekim Şeyhülislamlığa tayinde ilmi mertebeler dikkate alınsa da henüz onun döneminde kazaskerlik yaptıktan sonra şeyhülislamlığa tayin geleneği başlamamıştır. Fakat İstanbul kadılığı vazifesinin kesintisiz on yıl devam ettirilmesi “müddet-i örfiye” olarak belirlenmiş teamüle muhâlif bir durumdur. Sadi Çelebi'nin şeyhülislamlığa tayininde dinî ve siyâsî konulardaki başarısının etkili olduğunu düşünmek daha doğrudur.

İlmî ve siyâsî kimliğinin yanında edebî yönü ile de temâyüz eden Sadi Çelebi'nin şura tezkirelerinde şiirlerine yer verilmiştir. Ayrıca Sadi Çelebi, Osmanlı Devleti'nde şeyhülislam ve müftüler arasında önemli bir geleneğin başlamasına da öncülük etmiştir (Eliaçık, 2016, s. 105-118; Sehî Bey, 1980; Âşık Çelebi, 2010; Kınalızâde Hasan Çelebi, 2014; Beyânî, 1997). Kendisine nazmen sorulan meseleleri nazmen cevaplamış ve böylelikle 16. yüzyılda Sadi Çelebi ve Ebüssuûd Efendi manzum fetva geleneğini başlatmıştır (Eliaçık, 2016, s. 109-111). Kronolojik olarak bu yüzyılda manzum fetva verenlerin en kıdemlisi Sadi Çelebi'dir. Osmanlı ulemasının kaleminden çıkan fetvalar her ne kadar sanat kaygısı taşımadan yazılsa da manzum olarak kaleme alınan bu fetvalar, onların parlak zekâlarını da ortaya koymaktadır. Sadi Çelebi'nin bu alanda eser veren en kıdemli şeyhülislam olması kendisini sanatsal alanda da iyi yetiştirdiğini göstermektedir. Bunda selefi Şeyhülislam Kemalpaşazade'nin ve padişahın şairliğinin de etkisinin olduğunu söyleyebiliriz (Eliaçık, 2016, s. 105-118; Eliaçık, 2021, s. 230-327).

Sadi Çelebi'nin zengin bir kütüphaneye sahip olduğu, güçlü hafızası sayesinde çeşitli ilimlerde mahir olduğu, tarihe ve ulema menkıbelerine vukufiyeti bulunduğu kaynaklarda geçmektedir (İpşirli ve Demir, 2008, s. 404). İlmî birikim açısından oldukça velût bir devre geçiren Sadi Çelebi'nin “er-Risâletü's-Sa'diyye” (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah Koleksiyonu, 171, s. 173), “Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beyzâvî” (el-Fevâidü'l-Behiyye) (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, 41-42; Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Yâkub Ağa, 8, Hacı Selim Ağa, 114), “Fetâvâ-yı Sadiyye (Mecmua-i Fetâvâ)” (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680); Sadi Çelebi, *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sâliha Hatun, 112; Sadi Çelebi, *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073; Özen, 2005, s. 249-250), “el-Manzûme fi'l-fıkh”, “Hâşiye ale'l-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye”, “Hâşiye ale'l-Kâmus li-Firûzâbâdî” ve “Resâilü Ta'likât-ı Muhtelife” isimli eserleri günümüze kadar ulaşmıştır (Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, 63787; İpşirli ve Demir, 2008, s. 404). Ayrıca Sadi Çelebi'nin eserleri incelendiğinde çok geniş bir eser yelpazesinden istifade ettiği görülmektedir. Haşiyesinde kaynak olarak birçok eserden istifade etmiştir. Ayrıca haşiye yazdığı eserlerin müelliflerini de eleştirmekten geri durmaması ilmî birikimini ifade etmede oldukça cesur davrandığını göstermektedir (Çelik, 2014, s. 637-651; Çelik, 2015, s. 36).

Sadi Çelebi'nin bu eserlerinin yanı sıra kütüphanelerin kataloglarında Sadi Çelebi'ye birçok eser nispet edilmektedir. Bunlar “Haşiye alâ Şerhi Vikâyeti'r-rivâye”, “Risâle fi's-Satranç”, “Ta'lika alâ Kavlihi Teâla ve-Lekad Halakne'l-İnsâne min Sülâletin min Tîn”, “Şerhu'l-İstiâreti's-Semerkandiyeye”, “Risâle fi Beyânî Hikmeti'l-Vuzû' ve's-Salat”, “Risâle alâ Kavli Sâhibi'l-Hidâye el-Bey'ü Yen'akid” (Sadi Çelebi, Adana İl Halk Kütüphanesi, 147; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3846; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK223/05; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 246; Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 4738; Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidicizade, 77; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 4475; Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, 1596;

Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2838; Adana İl Halk Kütüphanesi, 147, 637; Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, KHK2054/11), “Tefsîru Sûreti'l-Fâtîha” (Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi, 140/1; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 3712/5; Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi, Topkapı Ahmed III, 1541/4), “Risâle-i Besmele Şerhi” (Atıf Efendi Kütüphanesi, 2819; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 300, 303, 317, 933), “Risâle fi'l-bey' min kitâbi'l-buyû” (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 669; Kadızade Mehmed, 548; Nuruosmaniye, 694, 4475/25; Pertevniyal, 931; Şehid Ali Paşa, 724; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Topkapı Ahmed III, 143/1541), “Risâle alâ kavli sâhibi'l-mesbût aleyhâ isnâ aşere elf dirhem” (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 4475/28), “Bâbü vat'in yûcibü'l-had” (Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, 1606), “Risâle fi tertîbi'l-tekbir indel-kırâa” (Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi, 356), “Risâle fi'l-ikrâr” (Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2828), “Hâşiye alâ kitâbi't-talak” (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 770), “Hâşiye ale'l-Înâye min kısmı bâbi's-şehîd” (Adana İl Halk Kütüphanesi, 147/4), “Hâşiyetü'l-hâşiye ale't-Telvîh” (Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, 1596, 1596/3; Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, 1634), “Hâşiye ale'l-Hidâye fi'l-furû” (Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 641), “Manzûme-i Sa'dî Çelebi” (Nevşehir Ürgüp Tahsin Ağa İlçe Halk Kütüphanesi, 78; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 78/7), “Risâletü fi tahkiki ma'ne's-sebki ve'l-ma'îyye” (Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, 1596/5), “Nukûl mine's-Sirri'l-mektûm li-Fahreddîn er-Râzî” (Süleymaniye Kütüphanesi, Köprülü, 1596/4), “Risâletü'l-hareke” (Adana İl Halk Kütüphanesi, 147), “el-İstîânât” (Kastamonu Yazma Eser Kütüphanesi, 2054), “Terceme-i Hilye-i şerîf” (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 28), “Manzûme fi'l-ecele” (İzmir Milli Kütüphane, Yazmalar Kataloğu, 795), “Hâşiye 'ale'l-Mukaddemâti'l-erba'a” (Süleymaniye Kütüphanesi, Efgânî Şeyh Ali, 48), “Risâle min Sa'dî Efendi ilâ Ca'fer Çelebi” (Riyad Üniversitesi Kütüphanesi, 2498/18), “Risâle fi beyâni merâtibi'l-mevcûdât” (İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 7881), “el-Ecvibe alâ mesâilî'd-dîniyye” (Kıbrıs Selimiye Kütüphanesi, 191/3), “Ta'lika alâ Muğlatâti'l-cezri'l-âsâm” (Adana İl Halk Kütüphanesi, 147/6), “Hayru'l-ahlâm” (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 2580; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, 1042), “el-Makâletü'l-âdâbiyye” (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3846) eserleriyle birlikte “Şerhu Kasîdeti'l-bürde li'l-Bûsîrî” (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 3976; Hacı Selim Ağa Yazma Eser kütüphanesi, Aziz Mahmud Hüdâyî, 1288; Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa, 808, 815; Kıbrıs II. Mahmud Kütüphanesi, 992) gibi eserlerdir.

Çok yönlü ilmi kişiliğini, entelektüel birikimini ve şair yönünü fetvalarına yansıtmakla temayüz eden Sadi Çelebi'nin fetva mecmualarının derlenmesindeki metot oldukça ilgi çekicidir. Bir kısmı kopyalanmış bir kısmı arka yüzlerinden yapııştırılmak suretiyle bir araya getirilmiştir. Fetvalar daha çok muamelâta dair meselelerde yoğunlaşmıştır (Bembeyaz, 2019, s. 83; Fetâvâ-yı Sadiyye, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 1173). Sadi Çelebi 1538 yılında İstanbul'da Fatih Camisi bahçesinde bir Dârulkurrâ yaptırmıştır. Mimar Sinan tarafından yapılan bu Dârû'l-kurrâ, günümüzde vakfiye şartlarına uygun bir şekilde Fatih Müftülüğü bünyesinde hizmet vermektedir (Akakuş, 1989, s. 96-97; Özel, 2009, s. 155; Baltacı, 1976, s. 609; Çelik, 2015, s. 19-36).

Sadi Çelebi, ilmi birikimini gelecek nesillere aktarmayı da ihmal etmemiştir. İlmîyenin en üst mertebelerine ulaşmış değerli âlimler yetiştirmiştir. Molla Dursun b. Hacı Murad (ö. 976/1568), Şeyh Muharrem b. Mehmed, Kırmastîzâde Molla Hüsrev (ö. 967/1559), Molla Abdülbaki Fenârîzâde (ö. 970/1562), el-Molla Cum'a (ö. 972/1564), Molla Mehmed

Hatibzâde (ö. 940/1534), Molla Şemseddin Ahmed Karamanî (ö. 974/1566), Molla Halil b. İsa Paşa (ö. 976/1568), Molla Necmeddin b. Mehmed (ö. 978/1570), Molla Ataullah b. Ahmed (ö. 979/1571), Molla Ramazan b. Abdulmuhsin Behiştî (ö. 979/1571), Molla Ahmed b. Şeyh Muslihiddin Muallimzâde (ö. 936/1529), Şeyhülislam Hamid Efendi (ö. 985/1577), Molla Zeyne'l-ibâd Efendi (ö. 984/1576), Molla Perviz Efendi (ö. 987/1579), Şeyhülislam Şemseddin Ahmed Kadızâde (ö. 988/1580) ve Molla Mustafa b. Ali Turabizâde (ö. 990/1582) en çok değer verdiği talebelerindendir (Bembeyaz, 2019, s. 12-13; Atâyî, 1989, s. I/282, 320, 343, 435, 478, 509, 544, 566, 579, 617, 761, 764, 783, 794, 829).

Sadi Çelebi'nin en gözde talebelerinden biri de Amasyalı "Kızıl Molla" lakaplı Abdurrahman b. Seydi Ali'dir (ö. 983/1575). Sadi Çelebi ile yolları İstanbul Vezir Mahmut Paşa Medresesinde keşişmiştir. Kızıl Molla, hocasının vefatının akabinde onun notlarını derleyerek kitap haline getirmiş ve hocasına vefasını ortaya koymuştur. Daha sonra Rumeli Kazaskeri olan Kızıl Molla, hocasını hayırla yad etmiş ve eserlerine de haşiye yazmıştır (Çelik, 2015, s. 19-36; Çelik, 2017, s. 287-296; Çelik, 2014, s. 637-651). Sadi Çelebi, eserlerinde hocaları ve talebelerinden alıntılar yapmış ve isimlerini de zikrederek onları taltif etmiştir (Sa'dî Çelebi, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 141a, 142b, 159b, 160a; Mecdî, 1989, 444; Çelik, 2014, s. 22). Böylece talebeleriyle farklı bir muhabbetinin bulunduğu eserlerine de yansımıştır.

Sadi Çelebi'nin ilerleyen süreçte eserlerine haşiyeler yazılmıştır. Şeyhülislam Sadi Çelebi de birçok esere haşiye yazmıştır. Bunlardan *Envâru't-tenzîl'e* yazılan hâşiyesi en çok rağbet görenlerdendir. Bu hâşiye üzerine Abdullah b. Muhammed el-Kürdî (ö. 1064/1654), Mustafa b. Süleyman (ö. 1073/1663), Muhammed b. Hasan b. Ahmed el-Kevâkibî el-Halebî (ö. 1096/1685), Kara Halil b. Hasan b. Muhammed el-Boyabadî (ö. 1123/1711), Balizâde Mustafa ve Mahmûd b. Hasan el-Manisavî birer hâşiye kaleme almışlardır (İsmail Paşa, 1941, s. 142; Habeşî, 2004, s. 318-319; Maden, 2011, s. 241-273; Maden, 2013, s. 57-89).

Hocalarının ve talebelerinin aktardığına göre Sadi Çelebi, ömrünü ilme adayan, tüm vaktini eser yazma ve talebe yetiştirmekle geçiren, görüşlerinde ilmî derinliği bulunan bir âlimdir. "İkinci Saadeddin" denilerek Saadeddin Teftâzânî'ye (ö. 792/1390) benzetildiği de kaynaklarda geçmektedir (*İlmiyye Sâlnâmesi*, 304). Latîfî (ö. 1582), Sadi Çelebi'nin, zamanın Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) ve Saadeddin-i Sâni'si olduğunu belirtir (Demir, 1984, s. 324; Latîfî, 2000, s. 305). Sadi Çelebi'nin eserleri, medreselerde Teftâzânî ve Seyyid Şerif Cürcânî'nin eserleri gibi uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş ve bu eserler üzerine haşiyeler yazılmıştır. Bu sebeple bir Osmanlı âliminin Teftâzânî ve Seyyid Şerif Cürcânî ile mukayese edilmesi (Bembeyaz, 2019, 15; Çiftcioğlu, 2008, s. 78, 94-96; Özen, 2011, s. 304), onun alanına hâkim olduğunu göstermektedir.

İlme derin bir iştiağı olan Sadi Çelebi'nin hayatının son demlerine kadar kütüphanesinde vakit geçirdiği bilinmektedir. Talebesi Abdurrahman b. Seydi Ali, hocasının hastalığı ağırlaşmasına rağmen kitap okumaktan ve hadis ezberlemekten geri durmadığını ifade etmiştir (İbnü'l-Hümâm Kemâlüddin, 2003, s. 3-4). Sadi Çelebi, nikris (gut) hastalığı sebebiyle vefat etmiştir (Çelik, 2014, s. 49). Kabri İstanbul'da Eyüp Sultan semtindedir (Başar, 2017, s. 52; Çetintaş, 2016, s. 191). Sadi Çelebi'nin bir kız kardeşi ve Pir Muhammed Çelebi (ö. 955/1548-1549) adında bir oğlu olduğu ve oğlunun müderrislik yaptığı aktarılmıştır (Bembeyaz, 2019, s. 6; Atâyî, 2017, s. 302).

2. Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin İlmî ve Siyasî Etkinliği

Kanuni Sultan Süleyman devri Fransa, Avusturya, Almanya ve İran devletleriyle savaşların yapıldığı ve Osmanlı Devleti'nin siyasî arenada söz sahibi olduğu bir dönemdir. Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman dönemi şeyhülislamlarından Kemalpaşazade Ahmet Şemsettin Efendi, Sadullah Sadi Çelebi, Çivizâde Muhyiddin Mehmet Efendi, Hamidî (Ispartalı) Abdülkadir Çelebi Efendi ve Fenarîzâde Muhyiddin Efendi her ne kadar ilmî meselelerle ilgilenseler de siyasî hadiselerde de söz sahibi olmuşlardır.

Sadi Çelebi, İstanbul Kadılığı görevini icra ederken kendisinden söz ettirecek ve ismini tarih sayfalarına kaydettirecek adımlar atmıştır. Dönemin “Hubmesihîlerinden” Molla Kâbız'ın yargılanması gibi mühim bir meselenin çözümünde yer almıştır (Ocak, 1998, s. 205-227; Özen, 2001, s. 17-62). Molla Kâbız Kur'ân'a ve hadislere göre Hz. İsa'nın Hz. Muhammet'ten üstün olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiası sebebiyle 8 Safer 934/3 Kasım 1527 tarihinde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından yargılanmıştır. Yargılama neticesinde kazaskerler reddiyede başarılı olamayınca dönemin Padişahu Kanuni Sultan Süleyman, Şeyhülislam İbn Kemal ile İstanbul Kadısı Sadi Çelebi'yi divana çağırarak ve Molla Kâbız'ın tekrar yargılanmasını istemiştir. Divanda yapılan ikinci yargılama sonucunda Molla Kâbız'ın fikirleri çürütülmüş ve gerekenin yapılması emredilmiştir. Bunun üzerine Sadi Çelebi, Molla Kâbız'a “Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi üzere temiz itikad yolunu tutmaya dönüyor musun” diye sormuş ve Molla Kâbız kendi düşüncesinde ısrar edince onun katline hükmetmiştir (Celalzâde, 2011, s. 139-141; Ocak, 2013, s. 276-277; Çelik, 2015, s. 637-651; Peçevî, 1992, s. 95-96; Çolak, 2000, s. 59). Ayrıca Sadi Çelebi, Molla Ahaveyn olarak bilinen hocası Muhyiddin Mehmed b. Kâsım'ın (ö. 1498) Molla Lütfi'yi (ö. 1495) (Gökyay ve Özen, 2020, s. 255-258) idamıyla ilgili fetvalarının yer aldığı *Zındıklık Risalesi*'ni de istinsah etmiştir (Özen, 2001, s. 43-57; Arslan, 2019, s. 211-218; Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1279, 330b-334a).

Sadi Çelebi'yi diğer şeyhülislamlardan ayıran bazı hususlara değinilmesi, dönemin şartlarını doğru analiz etme açısından da önemlidir. Osmanlı âlimleri, bir âlimin ilimdeki üstünlüğünü belirtmek için Teftâzânî ve Seyyid Şerif Cürçânî ile mukayese etmişlerdir. Sadi Çelebi'nin Teftâzânî ile ortak noktalarından birisi Muhyiddin İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışına karşı olmasıdır (Özen, 2011, s. 303; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 2680, vr. 69a-69b; Şahin, 2000, s. 75).

Tefsir, hadis ve fıkıh gibi birçok sahada tam bir ilmi vukûfiyeti bulunan Sadi Çelebi, şeyhülisamlık vazifesi esnasında hem dönemin âlimleri hem de gayrimüslimlerle ilmi münazaralar yapmıştır. 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman'ın iradesi üzerine Yusuf b. Ebû Abdullah ed-Deyyân tarafından Yahudiliğe yönelik yazılmış “Kitâbu Keşfi'l-esrâr fî İlzâmî'l-Yehûd ve'l-ahbâr” başlıklı reddiyede (Yusuf b. Ebû Abdüddeyyân, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 171/30b-31a) Sadi Çelebi ile ilgili bir görüşmenin detayları yer almaktadır. Deyyân, Sadi Çelebi ile iki kez görüşme fırsatı bulduğunu aktarır ve onun evinde şahit olduğu ilmî münazaralardan birisini şu şekilde anlatır: “Evâilde ahbâr-ı Yehûdun müteayyinlerinden biri bir gün Şeyhülislam Sa'di Efendi'nin âstâne-i şerifleri ziyaretinden gelür iken bende-i hakîre buluşub meclisde cârî olan muhâverelerin nakl idüb ayıtdı ki Sa'di Efendi ayet-i mezkûre olâm lafzından sebtin te'bîdine delâlet yokdur, buyurdılar ve ben dahi bu ayete ne dersiz ki Hak Teâlâ Tevrat'da buyurub “sebt hi lezûnây bahel mesyûteham” demişdir, didim. Ve tercüme-i arabîyesin gösterdim ki “hazâ sebtun lillahi fî cem'î mesâkiniküm” kelimesidir. Yani,

“mâ dumtum sâkinîne fi'l-ard” demekdir, dedikde fakir dahi mukâbele idüb andan bu kelimâtı anlara ahvâle muttali değıllerdir deyû mı söyledik, yohsa senin dahi izânın ve idrâkin bu mikdar mıdır didim....”. Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin evinde gerçekleşen tartışmada Yahudilik inancına göre tanrının dünyayı altı günde yarattığı ve yedinci günde dinlendiği inancı tartışılmıştır. Sadi Çelebi'nin Kitab-ı Mukaddes hakkında bilgi sahibi olduğu ve diğer din mensuplarıyla münazara yapabilecek birikimde olduğu görülmektedir (Aydın, 2016, s. 214-237).

Sadi Çelebi'nin, selefi İbn Kemâl Paşa ile siyasî ve ilmî bazı konularda farklı düşündükleri görülmektedir. Görevi başında vefat eden şeyhülislamlardan biri olan Sadi Çelebi (Yıldırım, 2014), Şeyhülislam İbn Kemâl Paşa'nın hem talebesi hem de şeyhülislamlık makamında halefidir (Turan, 2022, s. 238-240). Buna rağmen hocasının görüşlerini eleştirmekten geri durmamıştır. Hocası İbn Kemâl Paşa'nın tefsirinde Beyzâvî'ye açıktan veya zımnen yönelttiği eleştirileri tartışmaya açmıştır. İbn Kemâl Paşa'nın tefsirindeki en önemli kaynaklarından biri Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl* isimli eseridir (Maden, 2021, s. 36-50). Sadi Çelebi, bir iki sayfada bir İbn Kemâl'e atuf yapmış ve bunların çoğunda da muhalif bir tutum sergilemiştir. Sadi Çelebi, ismini tasrih etmesizin “Mevlânâ el-Allâme” diye hitap ederek İbn Kemâl Paşa'nın tefsirinden alıntılar yapmış ve çoğu kez de ona itiraz etmiştir (Özen, 2005, s. 249).

Osmanlı Devleti'nde dönem dönem semâ, devran ve raks tartışmaları gündeme gelmiş, sadece âlimler değil şeyhülislamlar da bu noktada farklı görüşler beyan etmiştir (Teber, 2007, s. 169). Osmanlı Devleti'nde adından fazlaca söz ettiren ve en nüfuzlu şeyhülislamlarından halef ve selef iki Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi ve İbn Kemâl Paşa, sema ve devran ile ilgili birbirine tamamen zıt fetvalar vermişlerdir. Zenbilli Ali Efendi, fetvalarında sema ve devrana izin verirken (Süleymâniye Kütüphanesi, İzmirli, 799; Konya: Konya Mevlânâ Müzesi, A. Gölpinarlı Yazmaları, 109; Londra India Office Library and Records (IORL), Or. 12933) İbn Kemâl Paşa katî surette cevâz vermemiştir (Mekke: Harem Kütüphanesi, 150/14, mikrofilm no: 2271, s. 151a-153b; Süleymâniye Kütüphanesi, Murad Buhârî Tekkesi, 327; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 616; Hacı Mahmud Efendi, 5689; Hafîd Efendi, 453; İzmir Millî Kütüphane, Yazmalar Kataloğu, 1999; Çorum: Hasan Paşa Kütüphanesi, 1691/2). Sadi Çelebi ise hocası İbn Kemâl Paşa ile aynı fikirleri paylaşarak (Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi Koleksiyonu, 1173, s. 74-81) sema ve devranı caiz görmemiştir. Ancak Kemal Paşazade, bir süre sonra görüşlerinde esneklik göstermiş, semâ ve devran ile oyun arasında farklılık olduğunu ifade etmiştir (Gürer, 2010, s. 4; Koca, 2004, s. 25-30; Çınar, 2009, s. 323-340; İnanır, 2010, s. 155-160; İnanır, 2013, s. 237-240; Kemikli, 1997, s. 448-451). Nitekim Ebüssuûd Efendi de bu konuya mesafeli durmakla birlikte daha ılımlı bir yol izlemiştir (Öngören, 2000, s. 371; Konur, 2000, s. 62-63).

Şeyhülislam Sadi Çelebi, sema, raks ve devran konusunda hocası İbn Kemâl Paşa'nın risalesindeki bilgileri tekrar mahiyetinde görüşler serdetmiştir (Bembeyaz, 2019, s.22, 84; Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi Koleksiyonu, 1173, s. 74-81). Bu konuda sema ve devranın câiz olmadığını ifade etmiştir. Aynı şekilde hocası İbn Kemâl Paşa'nın İbni Arabi lehindeki fetvalarına (Gürer, 2010, s. 4; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680, s. 69a-69b) paralel doğrultuda fetvalar vermiş ve bu noktada da hocasıyla aynı kanaati paylaşmıştır (İnanır, 2010, s. 155-178; İnanır, 2013, s. 237-240). Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*'da isim vermeden İbn Arabî'yi eleştirirken, Sadi Çelebi'nin İbn Arabî'yi tekfir eden bir fetvasının bulunduğu da ifade edilmektedir (Keskin, 2023, s.33; Özen,

2011, s. 303; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680, s. 69a-69b; Şahin, 2000, s. 75). İbni Arabî'nin görüşlerinden dolayı kendisine dönem dönem reddiyeler yazılmış (Kılıç, 1996, s. 235), aleyhinde fetvalar verilmiştir. "Aleyhinde 138 fetvanın verildiği" ifade edilmektedir (Çetintaş, 2016, s. 195). Sadi Çelebi'ye nispet edilen yazmada "Hurâfât fi Hakkı Şeyh Muhyiddin el-Arabî" başlığı altında İbn Arabî'nin itikadî ve amelî hususlardaki hurafe olarak değerlendirilen meseleleri ele almıştır. Özellikle İbn Arabî ile ilgili olan kısımlarda Şeyhülislam İbn Kemal'in görüşleri aktarılmıştır (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680, 69a-70b). Bu bağlamda Sadi Çelebi verdiği fetvayla İbn Kemal'den farklı düşündüğü ve ona muhalefet ettiği görülmektedir. Ancak bu yazma eserde müellifin baba adının farklılık göstermesi yanında aşağıda açıklayacağımız sebeplerden dolayı Sadi Çelebi'ye aidiyetinde bazı şüpheler bulunmaktadır.

Öncelikle bu fetva Sadi Çelebi'ye İbni Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem*'indeki görüşlerinin dindeki yerinin sorulması üzerine verilmiştir. Sadi Çelebi cevabında özetle "...bu kitabın ihtiva ettiği çirkin ve makul olmayan sözleri akıl da nakil de reddeder. Bu sözlerin bir kısmı safсата, bir kısmı zındıklık dinden sapma, Müslümanların icmanı hatta diğer dinleri parçalamak ve İslam'dan olduğu zaruri olarak bilinen hakikatleri inkardır. Hakkıyla bilen ve gözetip koruyan Allah'ın kelamı hakkında ilhad'dır. Dolayısıyla bu sözleri tasdik eden, hatta hakkında tereddüt ve şüpheye düşen kimse yüce Allah'ı inkâr eden kafir olur..." demektedir (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, No. 2680), 69a-69b; Çetintaş, 2016, s. 192-195).

Bu fetvanın Sadi Çelebi'ye aidiyetinde birkaç noktada şüphe bulunmaktadır. Fetva metninde fetvanın hangi tarihte verildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fetvanın başlığında "Sadi Çelebi'nin fetvasının suretidir" şeklindeki ifadeden fetvanın asıl değil suret olduğu anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim döneminde İbn Kemal'in İbni Arabî lehinde fetva verdiği, onun aleyhinde konuşmadığı düşünüldüğünde aynı dönemde İstanbul kadısı olan Sadi Çelebi'nin olumsuz bir fetva veremeyeceğinden, bu fetvayı şeyhülislamlığı döneminde verdiği düşünülmektedir (Çetintaş, 2016, s. 194-195). Ayrıca Sadi Çelebi'nin fetva mecmualarının içerisinde bu fetva bulunmamaktadır. Sadi Çelebi'nin bu fetvası hariç diğerlerinin tamamına yakını Türkçedir. Bu fetvanın ve cevabının Arapça olması fetvayı isteyenlerin İbni Arabî karşıtı kişi veya gruplar olduğunu düşündürmektedir.

Fetvanın üslubuna baktığımızda Sadi Çelebi'nin diğer fetvalarındaki naif üslubuna uymadığı ve oldukça sert ifadeler taşıdığı görülecektir. Ayrıca diğer fetvalarından farklı olarak soruya oldukça ayrıntılı cevap verdiği görülmektedir. Oysaki Sadi Çelebi'nin önceki fetvalarındaki cevaplar çok kısa ve "caizdir veya değildir" şeklindedir. Fetva metninde dikkat çeken bir husus da İbni Arabî'nin görüşleri detaylı belirtilmemiş fakat cevap detaylandırılmıştır (Çetintaş, 2016, s. 195).

Aidiyet noktasında önemli bir husus da bu risale kütüphane kataloğunda Fetâvâ-i Sa'di Çelebi isimli eserinde Muhyiddin İbn Arabî'yi tekfir eden yalnızca bir fetva bulunmaktadır (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680, s. 69a-69b; Şahin, 2000, s. 75). Aynı kütüphanenin Saliha Hatun koleksiyonunda 112 numaranın 115-140 varaklarında yer alan, kütüphane kataloğunda "Es'ile ve evcibe fi'l-fetâvâ, Sa'dullah b. İsa b. Emirhan el-Kastamonî Sa'di Çelebi" olarak belirtilen risale incelendiğinde Sa'di Çelebi'ye ait olmadığı, Ebussuûd Efendi'nin Sultan II. Selim'e sunduğu marûzât olduğu anlaşılmaktadır (Akgündüz, 1994, s. 365). Kütüphane

kataloglamalarında bu türden hataların yaşandığını da gözden uzak tutmamak gerekir. Tüm bu sayılan sebeplerden dolayı Sadi Çelebi'nin İbni Arabî'yi tekfir ettiği iddia edilen fetvaya ihtiyatla yaklaşılması daha isabetli olacaktır.

3. Şeyhülislam Sadi Çelebi Dönemi Kızılbaş Olayları

16. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevî çekişmesinin tabii bir neticesi olarak Osmanlılar kızılbaş terimini “devlet muhalifi ve isyancı zümreler” anlamında kullanmış, bu asrın başlarından itibaren artan kızılbaş ayaklanmalarında isyana katılan zümrelerin dinî inanç ve anlayışları kitabî İslam'a dayalı anlayışla mukayese edilerek bu isme dinî bir boyut kazandırılmıştır (Teber, 2007, s. 19-38). Kızılbaşlık sapkınlık ve yoldan çıkmışlık, kızılbaşlar da yoldan çıkan kişi ve gruplar olarak anılmıştır (Altınay, 1931, s. 34, 37, 40).

Osmanlı Devleti, siyasî bakımdan en büyük rakibi olan Safevîleri “kızılbaş” olarak isimlendirmiş, bu bakış onları yakın döneme kadar bu ismi küçültücü nitelikte kullanmaya sevk etmiştir. Daha sonra meydana gelen siyasî ve sosyal gelişmelerle 20. yüzyılın başlarından itibaren kızılbaş adı yerine bu grupları ifade etmek için büyük ölçüde Alevî ismi kullanılmıştır (Melikof, 1993, s. 33-34).

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı-Safevî mücadelesinde Safevîler/Kızılbaşlar aleyhine fetva yayımlayan üç din bilgini Hamza Saru Görez (ö. 928/1522), İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) ve Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574)'dir (Kaplan, 2008, s. 13).

İbn Kemal'in Osmanlı ilim, siyaset ve bürokrasi tarihinin önemli şahsiyetlerinden birisi olması, haliyle ondan sonra göreve gelen Sadi Çelebi'nin işini zorlaştırmış ve gözlerin Sadi Çelebi'ye çevirmesine sebep olmuştur. Tabii olarak verdiği fetvalar ve yaptığı icraatlar önceki dönemle mukayese edilmiştir. İbn Kemal'in vefatı üzerine “İbn Kemal ile ilimler de irtihal etti” ibaresi, onun ictimai, siyasî ve dinî hayatta ciddi etkiler bırakan ve birçok ilimde derinleşen bir alim olduğunu göstermektedir (Öge, 2010, s. 275-298).

İbn Kemal'in II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki birçok siyasi olayda aktif rol oynaması, adından çokça söz edilmesini sağlamıştır. Özellikle de Yavuz Sultan Selim döneminde devletin izlediği politikalara uygun fetvalar vermesi ve risaleler yazması kendisini bir hayli öne çıkarmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevî meselesi -önceki dönem kadar olmasa da- gündemde olduğundan bu süreçte de siyasi iradede yine tavrı almıştır (Gündüz, 2008, s. 253; Acar, 2022, s. 105-131).

İbn Kemal'in müderris olduğu dönemler Osmanlı İnan savaşlarının yapıldığı yıllardır. İbn Kemal, dönemindeki dinî ve hukukî meseleleri doğrudan ya da dolaylı çözmeye çalışmış (İnanır, 2013, s. 301), fetvalarında ve yazdığı risalelerde yönetimi desteklemiştir. İbn Kemal, Kızılbaşlarla ilgili müstakil risale kaleme almış ve onlarla ilgili verdiği fetvalar bir mecmua haline getirilmiştir (İnanır, 2013, s. 301; Dalkıran, 1997, s. 87; Bulut, 2005, s. 181; Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa Koleksiyonu, 621, s. 31a, 31b. 29; Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Koleksiyonu, 1028, s. 297a-298b; Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu, s. 114b, 116a). Bu konuda “Fetevâ-yı Kemalpaşazade Der-Hakkı Kızılbaş” adlı bir risalesi vardır (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, 3548, s. 45b, 47b). Risalede Safevîlerle savaşmanın caiz olduğunun gerekçeleri açıklanmıştır. Özetle Şah İsmail ve taraftarlarının ilk üç halifenin hilafetini kabul etmedikleri, müctehid imamları küçümsedikleri ifade edilerek fetvanın

dini boyutu oluşturulmuştur. Hatta kızılbaşların başlarına koydukları kırmızı başlığın “ilhad” alameti olduğu belirtilmiştir (Acar, 2022, s. 116). İbn Kemal, Şah İsmail’in ehl-i beytten olduğu iddiasını reddederek Şah İsmail’in babasının zorla kendisini ensap defterine seyid yazdıran bir müteseyyid olduğunu belirtmiştir (Işık, 2021, s. 435-436).

Osmanlı Devleti, kendisinden önce kurulan devletlerde yaygın olan Sünnî-Hanefî geleneği benimsemiş ve hukukî zeminini bu anlayışa göre şekillendirmiştir. Özellikle şeyhülislam ve müftüler Hanefî mezhebine göre hüküm vermekle sorumlu tutulmuşlardır (Öge, 2010, s. 282; Kaya, 2012, s. 72). İbn Kemal, Safevilerin dine aykırı birçok fiilleri sebebiyle dört mezhebe göre onlarla savaşmanın caiz olduğunu belirtmiştir. Fetvada Hanefî mezhebine göre cevaz yeterli iken diğer müctehid imamların isimleri de sayılarak onlar nezdinde de savaşın caiz olduğu belirtilmiş ve daha geniş bir kamuoyu desteği hedeflemiştir.

İbn Kemal’in ve Ebüssuud Efendi’nin fetvalarına baktığımızda kızılbaşlarla ilgili sert ifadeler yer almaktadır. Hatta Ebüssuûd Efendi’nin fetvası bir nevi İbn Kemal’in fetvasının tekrarıdır. Burada dikkatten uzak tutulmaması gereken husus, kızılbaş ifadesiyle Safeviler kastedilmektedir. Fetva siyasî olduğu için fiilen Osmanlı devletinin karşısındaki Safeviler hedef alınmıştır. Aslında Anadolu’daki Osmanlı tebaası olan Türkmen kızılbaş toplulukları doğrudan kastedilmemiştir. Sadi Çelebi’nin kızılbaşlar aleyhinde bir fetvasının olmamasının sebebini de burada aramak gerekir. Kısaca devlet savaş pozisyonu almış olan Safevî kızılbaş topluluğu ile kendi tebaası olan -Safeviler lehine faaliyette bulunmayan- Kızılbaş Türkmen topluluğu bir tutmamıştır.

Osmanlı Devleti, Sünnî İslam anlayışının muhafazasını devletin bekasıyla eşdeğer görmüştür. Osmanlı’nın karşısında yer alan Safevî Devleti şii anlayış üzerinden tüm bölgeyi yönetmeyi ve hâkim bir güç olmayı temel siyaset olarak gütmektedir (Teber, 2017, s.196-198). Buna matuf olarak Osmanlı, Safevî siyasî tehdidinden dolayı onlara karşı savaşmayı başkalarıyla savaşmaktan daha elzem ve daha kıymetli görmüştür. Hatta bu durum bir yönüyle de Hz. Ali dönemi haricilerle mücadeleye veya Hz. Ebû Bekir dönemindeki ridde olaylarına benzetilmiştir (Dalkıran, 1997, s. 27; Acar, 2022, s. 118, 119, 121).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Osmanlı’da “kızılbaş” ifadesi Safevileri isimlendirmek için kullanılmıştır. Dönemin fetvalarında da kızılbaşlardan maksat Safevilerdir. Osmanlı ülkesinden Safeviler tarafına göçün engellenmesi için göç edenlerin din değiştiren mürted hükmünde olduğu yönündeki fetvalarda da bunu görmekteyiz (İnanır, 2013, s. 303-304). Bu fetvalarla amaç devletin siyasi bütünlüğünü muhafaza etmektir.

3.1. Şeyhülislam Sadi Çelebi’nin Kızılbaşlarla İlgili Fetvası

Şeyhülislam Sadi Çelebi’nin fetva mecmualarında kızılbaşlarla ilgili sadece bir fetvasına rastlanılmış (Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 439; Çağlar, 2019, s. 15-17) ve bu fetva da şu şekildedir:

“Bu mes’ele hususunda eimme-i hanefiyeden cevâb ne vechiledir ki?

Zeyd Diyarbekir tarafında sahrada yürürken bir miktar kızılbaş akçesi bulup Amr’a bey’ eylese, sancakbeyi Zeyd’in ol akçeyi bey’ ettiği bilüb bir çavuşuna emr idüp “var Zeyd’i bana getir akçeyi bana getirmedi bey’ eylemiş. Getirmez isen seni katl iderin” dise Amr çavuş dahî Zeyd’i bulup alup gitmek istedikte Zeyd, kâdî ma’rifetsiz Amr’a

cerîme deyû bir miktar akçe virüp Amr ol akçeyi iletüp sancakbeyine virse ba'de zaman Zeyd ol akçeyi Amr'dan talep eylese şer'an Zeyd'in talebi mesmu' olur mu? Beyân buyurula.

el-Cevâb: Mesmu' olur."

3.2. Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla İlgili Fetvasının Değerlendirilmesi

Sadi Çelebi'nin Kızılbaşlarla ilgili fetvasını değerlendirecek olursak; tehdit ile akçesi alınan kişi, üzerinden zaman geçtikten sonra hakkını talep edebilir mi diye sorulmaktadır. Gasp edilen malı, mal sahibi talep etmeye yönelik dava açabilir. Gasp edilen mal, gasp edenden ya da buna sebep olandan tahsil edilir (İbn Rüşd, 1991, s. 85). Sadi Çelebi'nin fetvasında da malı gasp edilen kızılbaş olmasına rağmen hakkının teslim edilmesi yönünde fetva verilmiş; inanç ve meşreplerine bakılmaksızın onların haklarının yenilmesine rıza gösterilmemiştir.

İbn Kemal, Safevî tehlikesini önlemek, devletin iç siyasetine müdahale edenlere karşı çıkmak, isyanları boşa çıkarmak, "sünni-şii" mezhep rekabetini bastırmak, dini ve akidevi bozulmaların önüne geçmek için Kızılbaşlarla ilgili fetvalarda geri adım atmamış (Acar, 2022, s. 119-120) ve oldukça sert ifadeler kullanmıştır. Kızılbaşlıkla ilgili Sadi Çelebi'nin fetva mecmualarında onlar aleyhinde hiçbir fetvası bulunmamaktadır. Hatta kızılbaşların haklarının ihlal edilmemesi yönünde fetvasının olması tarafsızlığını göstermektedir.

Sadi Çelebi'den önceki şeyhülislamın kızılbaşlar aleyhinde net ve keskin fetvaları bulunmasına karşın onun Kızılbaş meselesinde sessiz kalması ve taraf olmaması dikkat çekicidir. Sadi Çelebi'nin selefinden farklı olmasının sebepleri arasında elbette onun "halim selim bir kişiliğe sahip" (Çetintaş, 2020, s. 191) olmasının da etkisi vardır. Şeyhülislam Sadi Çelebi, vefatına kadar görevini devam ettirmiştir ve vefat etmemiş olsaydı -bu görevden azledilmesini gerektirecek bir gelişme yaşanmadığı için- bir süre daha bu vazifeyi devam ettireceği söylenebilir. Kızılbaş meseleleri henüz gündemdeyken -Sadi Çelebi'nin günümüze ulaşan fetvaları göz önüne alındığında- onlar aleyhinde fetva vermemiş olması mevcut idarenin toplumsal barışı ve huzuru sağlamak adına bu durumdan hoşnut olduğu izlenimini de vermektedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki Safevilerle doğrudan savaşların yaşandığı dönem Yavuz Sultan Selim devri olduğu için İbn Kemal'in fetvaları da bu dönemde verilmiştir. İbn Kemal'den sonra göreve getirilen Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin fetvaları daha çok barış döneminin hâkim olduğu bir süreci kapsamaktadır. Fetvalarındaki tarafsızlığı biraz da burada aramak gerekir. Ayrıca mevcut siyasî ve dinî temayülü devam ettirmek ya da kırarak farklı bir mecraya götürmek de yine şeyhülislamın insiyatifindedir.

Sonuç

Şeyhülislam Sadi Çelebi, Osmanlı Devleti'nin zirvede olduğu bir zaman diliminde İstanbul Kadılığı vazifesine başladığı andan itibaren birçok siyasî ve dinî meselelerin çözümünde yer alan bir Osmanlı âlimidir. Edirne, Bursa ve İstanbul'un muhtelif medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra İstanbul Kadılığına atanmıştır. Yaklaşık on yıl İstanbul kadısı olarak hizmet eden Sadi Çelebi, Şeyhülislam İbn Kemal'in vefatıyla meşihat makamına tayin edilmiş ve Şeyhülislamlık vazifesini vefatına kadar beş yıl sürdürmüştür.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşayan Sadi Çelebi, her ne kadar İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi kadar tanınmasa da hukukî, dinî, mezhebi, tasavvufî ve siyasî birçok meselede etkin rol oynamıştır. Sadi Çelebi'nin fıkıh, fetva ve tefsir alanında kaleme aldığı “er-Risâletü’s-Sa’diyye”, “Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beyzâvî” (el-Fevâidü'l-Behiyye), “Fetâvâ-yı Sa’diyye (Mecmua-i Fetâvâ)”, “Manzûme fi'l-fıkh”, “Hâşiye ale'l-İnâye fi Şerhi'l-Hidâye”, “Hâşiye ale'l-Kâmus li-Firuzâbâdî” isimli eserleri incelendiğinde resmi görevleriyle birlikte ilmîni gelecek nesillere aktarmak için uzun ve ciddi mesailer harcadığı görülecektir.

Sadi Çelebi, resmi görevleri ve eserleri yanında çok kıymetli talebeler de yetiştirmiştir. İlmîni paylaştığı öğrencilerinin müderris, kadı, kazasker ve şeyhülislam olması yani kendi seviyesine ulaşmaları, ilmîni aktarmadaki cömertliğini göstermektedir. Hatta birçok eserinde talebelerinin yorumlarına atıfta bulunması, hem onların fikrî emeklerine saygı duyduğunu hem de onlara değer verdiğini göstermektedir.

Sadi Çelebi, İstanbul Kadılığı görevinde iken dönemin Hubmesihilerinden Molla Kâbız'ın yargılanmasını bizzat kendisi yürütmüştür. Kazaskerlerin devre dışı bırakılarak davanın İstanbul kadısı huzurunda görülmesi hem padişahın hem de şeyhülislamın Sadi Çelebi'ye güvendiğini göstermektedir.

Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin kadılık görevinde görev yeri değişikliği olmaksızın on yıl gibi bir süre bulunması ve İstanbul Kadılığı görevini devam ettirirken ilmiye silsilesini takip etmeden yani kazaskerlik görevine getirilmeden doğrudan şeyhülislam olarak tayin edilmesi birçok soru işaretini de beraberinde getirmiştir. Ancak devletin Rumeli kazaskerliğinden Şeyhülislamlığa doğrudan tayin edilme uygulamasının kendisinden sonra göreve gelen Ebüssuûd Efendi ile başladığı göz önüne alındığında Sadi Çelebi'nin İstanbul kadılığından şeyhülislamlığa atanmasının normal bir durum olduğu anlaşılacaktır. Kadılık vazifesini on yıl devam ettirmesi “müddet-i örfiyye” süresini oldukça fazla aştığından bu olay teamüle aykırı olarak değerlendirilebilir. Ancak Sadi Çelebi'nin, Pâyitaht/İstanbul kadılığı gibi mühim bir vazifede bu kadar uzun bir süre tutulması başarısını ve güvenilirliğini de göstermektedir.

Sadi Çelebi'nin, meşihat makamını kendisinden devraldığı İbn Kemal'le ortak düşünceleri bulunmakla birlikte bazı noktalarda fikir ayrılıkları da vardır. Tasavvuf sahasında sema ve devran konusunda İbn Kemal ile aynı fikirleri paylaşmış ve bunların caiz olmadığını belirtmiştir. Ayrıca İbni Arabî'nin fikirleri konusunda da -kendisine aidiyetinde şüphe bulunan- bir fetvası hariç hocasıyla aynı görüşü paylaşarak İbni Arabî hakkında olumlu kanaat bildirmiştir. Bununla birlikte halef selef olan iki şeyhülislamın “Kızılbaş” meselesi gibi bazı dinî ve siyasî olaylarda farklı düşündükleri de görülmektedir. Osmanlı Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak XVI. yüzyıldan itibaren “kızılbaş” terimi Safeviler için kullanılmıştır. Kızılbaşlık sünnî düşünceden uzak görülmesi sebebiyle de kızılbaşlar aleyhinde fetvalar verilmiştir. Kızılbaşlık sapkınlık ve yoldan çıkmışlık olarak değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti için İslam, Sünnî karakteriyle devletin temel unsurlarından biridir. Osmanlı Safevî çekişmesinde İbn Kemal ve Ebüssuûd Efendi, kızılbaşlar aleyhinde fetvalar vermişlerdir. Bu iki şeyhülislamın ara döneminde görev yapan Sadi Çelebi'nin günümüze ulaşan fetva mecmuaları incelendiğinde kızılbaşlar aleyhinde fetva vermediği görülmektedir. Aksine bir fetvasında İslam hukukuna göre kızılbaşın hakkının yenmemesi gerektiği yönünde fetvası vardır. Safeviler, Şia ve Kızılbaşlık

hakkında fetva mecmuası kaleme alan Şeyhülislam İbn Kemal'den sonra kızılbaşlar aleyhinde herhangi bir fetvası veya konu ile ilgili bir risalesi bulunmayan bir âlimin meşihat makamına getirilmiş olması devletin siyasetinde bir değişikliğin olduğuna yorumlanabilir.

Kızılbaşlar aleyhindeki fetvalarla devletin elini güçlendiren Şeyhülislam İbn Kemal'den sonra aynı padişah henüz tahttayken Sadi Çelebi'nin bu göreve getirilmesi artık siyasî manada barış döneminin hâkim olduğunu göstermektedir. Kızılbaşlar aleyhinde fetva vermediğinden bu durumun siyasi iradeyi desteklemeyeceği yönünde değerlendirilmemiştir. Kaldı ki Sadi Çelebi, görevi esnasında vefat etmiş ve herhangi bir sebepten ötürü de azledilmemiştir. Osmanlı Devleti, Safevî tehdidiyle karşı karşıya kalmaya devam ederken Şii ve Rafizî eğilimleri Hz. Ebû Bekir dönemi ridde hadiselerine benzetildiği bir süreçte Sadi Çelebi'nin kızılbaşlar aleyhinde bir görüş serdetmemesi, hadiseleri daha fazla aevlendirmemeye yönelik olduğu şeklinde de değerlendirilebilir. Bu mesele, devletin kızılbaş hadiselerini daha sakin ve suhuletle idare ettiğini göstermesi açısından mühim bir durumdur.

Bu bağlamda Kanuni Sultan Süleyman dönemi şeyhülislamlarından Sadi Çelebi'nin yaşam serüvenini ele alan çalışmamız, dönemin dinî, mezhebi ve siyasî hadiselerini farklı bir perspektiften okuma imkânı sunmaktadır.

Ekler

Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin İstanbul Eyüp semtinde bulunan mezar taşı

Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin raks ile ilgili fetvası (Şeyhülislam Sadi Çelebi, Fetâvâ-yı Sadiyye, Mecmua-i Fetâvâ, A.E. Arabi, 1173/5)

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	<p>* Bu makale, Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ancak tam metni yayımlanmayan "....." adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir.</p> <p>* Bu çalışma ... danışmanlığında ... tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız ... başlıklı yüksek lisans/doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.</p> <p><i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i></p> <p>*(... Üniversitesi Rektörlüğü, Yayın Etiği Kurulu Başkanlığının xx.xx.2023 Tarih , x Nolu kararı ile Etik Kurul Kararı alınmıştır.)</p>
Benzerlik Taraması	Yapıldı - İthenticate
Etik Bildirim	itobiad@itobiad.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları (Makale Çift veya Üç Yazarlı olduğu taktırde)	<p>Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Toplanması: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Veri Analizi: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p> <p>Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%40), 2. Yazar (%30), 3. Yazar (%30)</p>
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<p>* This article is the revised and developed version of the unpublished conference presentation entitled "....", orally delivered at the Symposium....</p> <p>* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "....", supervised by ... (Master's Thesis/Ph.D. Dissertation, ... University, City/State, Year).</p> <p><i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i></p> <p>* (... University Rectorate, Ethics Committee Decision was taken with the decision dated xx.xx.2023, numbered x of the Presidency of the Publication Ethics Committee.)</p>
Plagiarism Checks	Yes - İthenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	itobiad@itobiad.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions (If the article is written by two or three authors)	<p>Design of Study: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Acquisition: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Data Analysis: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Writing up: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p> <p>Submission and Revision: 1. Author (%40), 2. Author (%30), 3. Author (%30)</p>

Kaynakça | References

- Acar, C. (2022). "İbn Kemal'in Şah İsmail'e Yönelik Tekfirinin Siyâsî Boyutları Üzerine". *Danışname Beşerî ve Sosyal Bilimler Dergisi* 5: 105-131, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7090831>.
- Akakuş, R. (1989). "Şeyhülislâm Sâ'dî Çelebi ve Dârü'l-Kurrası". *Diyanet Dergisi* 25/2: 95-108.
- Akgündüz, A. (1994). "Ebüssuûd Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/365. İstanbul: TDV Yayınları.
- Altınay, A. R. (1931). *Onaltıncı Asırda Râfîzîlik ve Bektâşîlik*. İstanbul: Muallim Ahmed Halim Kütüphanesi.
- Altunsu, A. (1972). *Osmanlı Şeyhülislâmları*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslan, S. (2019). *Bilgiyi İstinsahla Çoğaltmak: Osmanlı İlim Kamuoyunda Bilginin Doluşımı-İznik Medresesi-Süleymaniye Medreseleri Dönemi-* İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Âşık Çelebi. (2010). *Meşâ'irü's-su'arâ*. haz. Filiz Kılıç. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Atâî, Nev'îzâde Atâullah b. Yahya. (1989). *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-Şekâik*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Aydın, F. (2016). "Konjonktürün Ürettiği Yahudi Karşıtı Bir On Altıncı Yüzyıl Reddiyesi: Kitâbu Keşfi'l-esrâr fi İlzâmi'l-Yehûd ve'l-Ahbâr". *Osmanlı'da Felsefe, Tasavvuf ve Bilim*, ed. Fuat Aydın ve M. Bedizel Aydın. İstanbul: Mahya Yayınları: 214-237.
- Baltacı, C. (1976). *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası Yayınları.
- Başar, S. (2017). *Eserleri, Fotoğrafları ve Aileleriyle Osmanlı Şeyhülislâmları*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Bembeyaz, E. (2019). *Şeyhülislam Sadi Çelebi'nin (ö. 1539) Yapılandırma Fetva Mecmualarının Değerlendirilmesi*. İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Beyânî Mustafa b. Carullah, (1997). *Tezkiretü's-su'arâ*, haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bilmen, Ö. N. (2008). *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakatü'l-Müfessirin*. İstanbul: Ravza Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2005). "Osmanlı-Safevî Mücadelesinde Ulemanın Rolü: Kemal Paşazâde Örneği". *Dini Araştırmalar Dergisi* 7/21: 179-196.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2016). *Osmanlı Müellifleri*, haz. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Bursalı Mehmed Tahir b. Rifat. (1914). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

Celalzâde Mustafa Çelebi. (2011). *Kanunî'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanunî Sultan Süleyman: Tabakatü'l-memâlik ve derecetü'l-mesâlik*. haz. Ayhan Yılmaz. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Çiftcioğlu, İ. (2008). "XV. Yüzyıl Osmanlı İlim Hayatında Sâdeddin Taftâzânî ve Seyyid Şerif Cürçânî Etkisi", 38. *ICANAS Bildiriler*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.

Çağlar, M. N. (2019). *Şeyhülislam Sa'di Efendi'ye ait Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi 439 Numarada Kayıtlı Fetoâ Mecmuası'nın Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Çelik, E. (2014). "Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi ve Kâdî Beyzâvî Hâşiyesinin Değerlendirilmesi". II. *Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu -Kastamonu'nun Manevi Mimarları-* Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 637-651.

Çelik, E. (2015). *Şeyhülislâm Sa'dî Çelebi ve 'el-Fevâidü'l-behiyye: Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî' Adlı Eserinin Tahlili*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, E. (2017). "Osmanlıda Hoca-Talebe İlişkinine Güzel Bir Örnek: Şeyhülislâm Sa'dî Çelebî ve Amasyalı Kızıl Molla". *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Amasya, II/287-296.

Çetintaş, R. (2016). "Şeyhülislam Sadi Çelebi (ö. 945/1539)'nin Fetvâ-yı Sadiyye İsimli Bir Fetvası", III. *Uluslararası Şeyh Şaban-ı Veli Sempozyumu: Kastamonu'da İlmi Hayat ve Kastamonu Alimleri*, Ed. Ali Rafet Özkan. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları, 189-199.

Çınar, F. (2009). "İsmail es-Sivasi ve Süffilerin Raks/Devrânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası". XIII/1/323-340. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.

Çolak, K. (200). *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Çuluk S. ve Karaca, Y. (2015). *Osmanlı Arşivi'nde Şeyhülislam Fetvaları*. İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Dalkıran, S. (1997). *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz*. İstanbul: OSAV Yayınları.

Danişmend, İ. H. (2011). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 5: 109-168.

Danişmend, İ. H. (1971). *Osmanlı Devleti Erkânı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Demir, Z. (1984). *Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Demir, Z. (2006). XIII.-XVI. *Yüzyılları Arası Osmanlı Müfessirleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat.

Eliaçık, M. (2016). "Ebüssuud Efendi'nin Manzum Fetvaları". *Turkish Studies, Türkoloji Araştırmaları: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* XI/15: 105-118.

Eliaçık, M. (2021). “Malkara Müftüsü Muhammed Sezâyî Efendi ve Manzum Fetvâları”. *Çukurova Araştırmaları* 7/2: 230-237.

Furat, A. H. ve Tırabzon, A. (2015). “Şeyhülislam Sa‘di Çelebi’nin Fetvalarının Toplandığı Mecmûalar”, *Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar*, ed. Ömer Mahir Alper-Müstakim Arıcı. II/179. İstanbul: Klasik Yayınları.

Gündüz, İ. (2008). “Safevîler Devleti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/253. İstanbul: TDV Yayınları.

Gürer, D. (2010). “Osmanlılar’da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 11/26: 1-23.

Habeşî, A. M. (2004). *Câmi’u’ş-şürûh ve’l-havâşî mu’cemun şamilün li-esmai’l-kütübi’l-meşruha fi’t-türasi’l-İslâmî ve beyanı şüruhiha*. 1/318-319. Ebudabi: el-Mecmau’s-Sekafi.

Hayreddin Zirikli. (1990). *A’lam (Kâmusu Terâcim)*. Beyrut: Dâru’l-İlim.

Işık, A. (2021). *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü’l-esrâflık Müessesesi*. Ankara: İlahiyât Yayınları.

İbnü’l-Hümâm Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamid es-Sivâsî el-İskenderî. (2003). *Şerhu Fethi’l-kadîr*. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiye.

İbnü’l-İmâd, Ebu’l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî ed-Dimaşkı. (1993). *Şezerâtü’z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkâdir Arnavut-Mahmud Arnavut. Beyrut: Dâru İbni Kesîr.

İbn Rüşd. (1991). *Bidayetü’l-Müctehid ve Nihayetü’l-Muktesid*, Çev. Ahmet Meylani. IV. İstanbul: Beyan Yayınları.

İlmiye Sâlnâmesi. (1998). Haz. Seyit Ali Kahraman vd. İstanbul, İşaret Yayınları.

İnanır, A. (2010). “Osmanlı’da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi’ye İsnat Edilen ‘Risale Fi Hakkı’d-Devrân ve’r-Raks’ın Aidiet Sorunu”. *Usl İslam Araştırmaları Dergisi* 14: 155-178.

İnanır, A. (2013). “Tokatlı Şeyhülislam İbn Kemal’in Osmanlı Hukukuna Katkıları ve Şia’ya Dair Fetvası”. *Tokat Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Tokat: Özyurt Matbaacılık, 3/301: 295-310.

İnanır, A. (2013). “XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2: 237-269.

İpşirli M. ve Demir, Z. (2008). “Sâdî Çelebi”, 35/404-405. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları.

İpşirli, M. (2010). “Şeyhülislâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları.

İpşirli, M. (1993). “Çvizâde Muhyiddin Mehmed Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/348. İstanbul: TDV Yayınları.

İsmail Paşa el-Bağdâdî, *İzâhü'l-meknûn fi'z-zeyl alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 1/142. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî.

İsmail Paşa, (1951). İbn M. Emin b. Mir Selim el-Babanî el-Bağdadî (ö. 1920). *Hediyetü'l-Arifin*. I/386. İstanbul: MEB Yayınları.

Kaplan, D. (2008). *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Kâtib Çelebi, (1992). Mustafa b. Abdullah Hacı Halife (ö. 1067/1657). *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. I-III. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye.

Kaya, S. (2012). "Vekalet Akdine Dair Bir Tartışma Bağlamında Osmanlı Döneminde Fetvanın Müftâbih Hale Geliş Süreci". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 20: 71-86.

Kemal Paşazade. *Risâle fi Reddi's-Sûfiyye*. Mekke: Harem Kütüphanesi, 150/14, Mikrofilm No: 2271.

Kemal Paşazade. *Risâle fi Reddi's-Sûfiyye*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, Murad Buhârî Tekkesi, 327.

Kemal Paşazade. *Risâle fi Reddi's-Sûfiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 616; Hacı Mahmud Efendi, 5689; Hafid Efendi, 453.

Kemal Paşazade. *Risâle fi Reddi's-Sûfiyye*. İzmir: İzmir Millî Kütüphane, Yazmalar Kataloğu, 1999.

Kemal Paşazade. *Risâle fi Reddi's-Sûfiyye*. Çorum: Hasan Paşa Kütüphanesi, 1691/2.

Kemikli, B. (1997). "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risâle-i Devrân ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Konuya İlişkin Görüşleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi AÜİFD XXXVII*: 448- 451.

Keskin, M. (2023). "Osmanlı Son Dönem İhyacıları Üzerinde Kadızâdeliler Hareketi'nin Etki Durumu (Ahmet el-Mar'âşî ed-Debbâğî Örneği)", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 16: 23-47.

Kılıç, M. E. (1996). "Fususulhikem". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 13/230-237. İstanbul: TDV Yayınları.

Kınalızâde Hasan Çelebi. (2014). *Tezkiretü's-şuarâ*. Haz. İbrahim Kutluk. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Koca, F. (2004). "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 5/13: 25-74.

Konur, H. (2000). *İbrâhîm Gülşenî, Hayâtı, Eserleri, Tarikatı*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Latîfî. (2000). *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsuratün-nuzamâ*. haz. Rıdvan Canım. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi.

Maden, Ş. (2011). "Osmanlılar'da el-Keşşâf ve Envârü't-Tenzil Hâşiyeleri". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi [Türkiye'de İslami İlimler: Tefsir ve Kur'an İlimleri I]* IX/18: 241-273.

Maden, Ş. (2021). "Tefsir Hâşiye Edebiyatının Karakteristik Bir Özelliği Olarak Eleştiri: Sa'dî Çelebi'nin İbn Kemâl Paşa'ya Yönelik Bazı Eleştirilerinin Tahlili". *Mutalaa* 1/1: 36-55.

Maden, Ş. (2013). "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Hâşiyeciliğin Önemi -Şeyhülislam Sa'dî Çelebi'nin (ö. 945/1539) Hâşiye-i Sûre-i Mülk 'ale'l-Kâdî el-Beyzâvî İsimli Hâşiyesi Örneğinde Bir Değerlendirme-". *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, Ed. Bilal Gökçür vd. 2/57-89. İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi.

Mahmud b. Süleyman el-Hanefî el-Kefevî. *Ketaibu a'lâmî'l-ahyâr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttap, 690.

Mecdî Mehmed Efendi. (1989). *Şakâik-i Nu'mâniyye ve Zeylleri: Hadâikü's-şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Mecdî Mehmed Efendi el-Edirnevî (1989). *Hadâiku's-şakâik: Tercüme ve Zeyl-i Şekâik-i numâniyye*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Melikof, I. (1993). *Uyur İdik Uyardılar: Alevîlik-Bektaşîlik Araştırmaları*, trc.Turan Alptekin. İstanbul: Cem Yayınları.

Muhyiddin Mehmed b. Kasım Ahaveyn. *es-Seyfü'l-meşhûr ale'z-zindik ve sabbi'r-Rasûl*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 1279.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin. *Devha-i Meşâyih-i Kibâr*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Âşir Efendi, 251.

Mehmed Süreyya. (1995). *Sicilli-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, haz. Ali Aktan vd. III/27. İstanbul: Sebil Yayınevi.

Nev'izâde Atâullah b. Yahya. (1989). *Hadâiku'l-hakâik fi tekmileti's-şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Nev'izâde Atâyî. (2017). *Hadâ'iku'l-hakâ'ik fi tekmileti's-şakâ'ik*, Haz. Suat Donuk. I/302. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Ocak, A. Y. (2013). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Ortaylı, İ. (2001). "Kadı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: TDV Yayınları.

Öge, A. (2010). "Şeyhülislam İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı İktisadi Hayatından Bir Kesit", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16: 275-298.

Öngören, R. (2000). *Osmanlılarda Tasavvuf*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Özel, M. (2009). "Molla Sa'dî Çelebi Dâru'l-Kurrâsı Vakfiyesi". *İslam Sanat Tarih Edebiyat ve Musiki Dergisi İstem* 7/13: 149-156.

Özen, Ş. (2001). "İslâm Hukukuna Göre Zındıklık Suçu ve Molla Lutfî'nin İdamının Fikhîliği". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 6: 43-57.

Özen, Ş. (2011). "Teftâzânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/299-308. İstanbul: TDV Yayınları.

Özen, Ş. (2005). "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5: 249-378.

Özel, A. (2013). *Hanefi Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Peçevî İbrahim Efendi. (1992). *Peçevî Tarihi*. haz. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sa'di Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ*. Amasya: Bayezit İl Halk Kütüphanesi, 05 Ba 439.

Sadi Çelebi. *er-Risâletü's-Sa'diyye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah Koleksiyonu, 171.

Sadi Çelebi. *Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beyzâvî/el-Fevâidü'l-Behiyye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Amcazâde Hüseyin Paşa, 41-42.

Sadi Çelebi. *Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beyzâvî*. İstanbul: Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Yâkub Ağa, 8, Hacı Selim Ağa, 114.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2680.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Sâliha Hatun, 112.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1073.

Sadi Çelebi. *Fetva*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi Koleksiyonu, 1173.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi, 1173.

Sadi Çelebi. *Fetâvâ-yı Sadiyye/Mecmua-i Fetâvâ*. İstanbul: Fatih Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Arabi Koleksiyonu, 1173.

Sadi Çelebi. *Fetva Mecmuası*. Amasya: Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, 439.

Sehî Bey. *Tezkire: Heşt Behişt*. İstanbul: Tercüman Gazetesi.

Şahin, M. (2000). *İslam Hukukunda Fetva ve Osmanlılar Dönemi Fetva*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Taşköprülüzâde İsamüddin Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. (1985). *eş-Şekâiku'n-Numâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. nşr. Ahmed Subhi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Teber, Ö. F. (2007). "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar, *Dinî Araştırmalar*, 10/28:19-38.

Teber, Ö. F. (2007). "Haydariyye Taifesine Yönelik Eleştiriler: "Risâle fî Hakki't-Tâifeti'l- Haydariyye" Ekseninde", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7/1: 157-177.

Teber, Ö. F. (2017). "Mezhebî Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevî Tarikatının Siyasallaşması", *İlahiyat Akademi: Altı Aylık Uluslararası Akademik Araştırma Dergisi*, 5:193-200.

Tekindağ, M. C. Şehabeddin (1967). "Yeni Kaynak ve Vesîkaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi: Anadolu'da Şi'î Propogandası-Selim'in Aldığı Tedbirler-Müftî Hamza'nın Fetvâsı ile İbn Kemal'in Risâlesi-Şi'î Katliâmı-İran Seferi- Çaldıran Savaşı-Dönüş-Vesîkalar, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 17/22:49-78.

Turan, Ş. (2022). "Kemâlpaşâzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/238-240. İstanbul: TDV Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Üzüm, İ. (2020). "Molla Kâbız". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/254-255. Ankara: TDV Yayınları.

Yıldırım, A. (2014). *Müstakımzade Süleyman Saadeddin'in Devhatü'l-Meşâyih Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*. Hatay: Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Yıldız, E. (2022). *Şeyhülislamlığın Bürokratik Yapısı*. Ankara: İlahiyat Yayınları.

Yusuf b. Ebû Abdüdeyyân, *Kitâbu Keşfü'l-esrâr fî ilzâmî'l-yehûd*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmaları, nr. 171/30b-31a.

Zenbilli Ali Efendi. *Risâle fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye*. İstanbul: Süleymâniye Kütüphanesi, İzmirli, 799.

Zenbilli Ali Efendi. *Risâle fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye*. Konya: Konya Mevlânâ Müzesi, A. Gölpınarlı Yazmaları, 109.

Zenbilli Ali Efendi. *Risâle fî Hakkı Deverâni's-Sûfiyye*. Londra: India Office Library and Records (IORL), Or. 12933.